

УДК 373.5.016:028.6

Братко В. О.

РОЗВИТОК ЧИТАЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЖАНРУ СОНЕТА

У статті йдеться про теорію і практику перекладу сонетної форми і традиції української перекладної школи. Автор розглядає умови розвитку читацької культури старшокласників на прикладі вивчення жанру сонета на заняттях спецкурсу.

Ключові слова: спецкурс, сонет, оригінал, переклад, читацька культура.

Вдумливе читання поетичного тексту, зокрема сонета, високий рівень читацької культури, єдність емоційного сприйняття, глибокий його аналіз є запорукою успішної літературної освіти. На думку О.О. Ісаєвої, читацька культура постає як складова частина загальної культури особистості, комплекс знань, умінь й почуттів читача-старшокласника, що передбачає свідомий вибір тематики читання, його системність з метою повноцінного й глибокого сприйняття та засвоєння художньої літератури. Читацька культура є складним і змістовим поняттям, яке складається з окремих чинників: форма діяльності, культура особистості, потреба в читання, сприйняття художнього тексту, оцінка художнього тексту, загальна начитаність, знання з літератури (української і світової), вибір літератури, вміння письмового і усного опрацювання тексту, висловлення думок, естетичне почуття, художній смак, естетичний ідеал, читацькі уподобання.

Зміст програми спеціального курсу «Сонет в історії української і світової літератури» виходить за межі навчальних предметів. Особливостями вивчення спецкурсу є: глибоке опанування жанру сонета та понять, передбачених стандартом освіти; дотримання системного викладу навчального матеріалу; використання знань із української літератури, всесвітньої історії, образотворчого мистецтва, музики; застосування активних методів навчання. На заняттях спецкурсу учні опановують спеціальні знання, уміння, навички, а саме: вчать бачити проблему, висувати гіпотезу, давати визначення теоретико-літературним поняттям, структурувати матеріал, робити висновки і узагальнення та захищати свої ідеї.

Мета статті – ознайомлення старшокласників з теорією і практикою перекладу на заняттях спецкурсу, традиціями української перекладацької школи, перекладацьким мистецтвом поета М. Т. Рильського. Практична частина спецкурсу передбачає проведення старшокласниками самостійних досліджень і вправ, виконання певних творчих проектів з літератури.

Мистецтво перекладу – давній вид літературної творчості, він є конкретною ознакою культурного спілкування двох національних культур – у вузькому або ширшому літературно-мистецькому контексті. Переклад може мати кілька різних форм: переклад «вільний» (в ньому багато додається з власної творчої уяви перекладача); переклад «за мотивами» іноземного автора (виразно виявлена творча індивідуальність перекладача); певні ремінісценції з іноземної літератури, вплетені в оригінальні твори митця; художній переклад, максимально наближений до оригіналу.

Переклад (англ. translation, франц. traduction, польс. przeklad, рос. перевод) – різновид інтертексту, передавання тексту однієї мови іншою при збереженні його стилістичних особливостей, що відрізняє його від переспіву, стилізації, травестії, ремінісценції тощо. Практику перекладу дослідники проблеми й самі перекладачі тлумачать по-різному. Так, Е. Паунд, Б. Пастернак уважали, що під час перекладу

з'являється новий, оригінальний твір. Бенедетто Кроче належить афоризм – «Перекладач “зрадник»» («Traduttore – traditore»). За «Британською енциклопедією», фах перекладача вважається мистецтвом, а не наукою (Літературознавча енциклопедія, с. 199).

Найдавніший тип мовного спілкування – це *усний* переклад. Після виникнення писемності розвивається *писемний* переклад, який враховує не лише зміст висловлювань, а й певні особливості вираження змісту. Нині усний переклад існує у вигляді *синхронного* (одночасного) перекладу. Зазвичай, писемний переклад – основний тип перекладу сьогодення. Поряд з традиційним перекладом, який виконується перекладачем, існує *автоматичний* (машинний, середина ХХ ст.). Серед інших видів писемного перекладу розрізняються: переклад *офіційно-ділових* текстів, *наукових* творів, *газетно-інформаційних* повідомлень і публіцистики. Найскладнішим є переклад *художніх* творів. Переклад *поетичних* творів істотно відрізняються від перекладу *прозових* творів. Існує також специфіка перекладу *драматичних творів*, в яких велика роль належить індивідуалізації мови персонажів для розкриття їх внутрішнього світу. Також свої особливості має переклад *дитячої* літератури, оскільки перекладач передовсім мусить враховувати сприйняття художнього твору читачами – підлітками. Так звані *адаптовані* переклади художніх творів здійснюються за певними принципами (наприклад, переклад для дітей оригіналу роману «Дон Кіхот» М. Сервантеса, який за авторським замислом створений для дорослого читача). В окремих випадках застосовується *скорочений* переклад великих прозових творів (наприклад, для створення навчальних хрестоматій, тематичних збірників, антологій тощо).

Перекладами й стилізаціями займалися різні поети в різні часи. За часів античності твори давньогрецької літератури перекладали письменники Давнього Риму (III-I до н.е.): Енній перекладав трагедії, Теренцій і Плавт – комедії, Катулл – лірику Сапфо. Відомий політичний діяч і оратор Ціцерон перекладав давньогрецьку публіцистику. У I-му столітті н.е. філолог Квінтіліан започаткував так званий вільний переклад. Перекладач і теоретик раннього Середньовіччя Ієронім Софронік (340-420) обґрунтував завдання перекладу, вимагаючи збереження своєрідності, грації, сили, милозвучності оригіналу. У добу Відродження Ніклас фон Віле – німецький гуманіст і перекладач (XV ст., перекладав твори Петрарки, Боккаччо, Апулея) – виступав за дослівний переклад: кожне слово оригіналу повинно було замінюватися таким же словом перекладу.

Видатний французький філософ і перекладач Етьєн Доле (1509-1540) також виклав своє бачення проблеми перекладу і сформулював його основні принципи, за якими перекладач має: 1) *досконало зрозуміти зміст оригіналу і задум автора, якого він перекладає*; 2) *досконало володіти мовою, з якої перекладає, і блискуче знати мову, якою перекладає*; 3) *унікати тенденції дослівного перекладу, що може призвести до перекручення змісту оригіналу і зруйнування краси образного вислову*; 4) *постійно розвивати мову, яка менш розвинена*; 5) *добирати відповідні слова в певному порядку, які забезпечать ідейно-художнє звучання перекладу, подібного до першотвору*. Такі принципи актуальні і для сучасної перекладацької діяльності.

У XVIII столітті з'явилися «вільні» переклади, в яких на догоду читачам додавалося щось нове й прибиравалося те, що могло їм не сподобатися. Прикладом такого перекладу є «Іліада» Гомера у переробці французького перекладача У. де ля Мотта (1714) « з 24 пісень поеми після перекладу залишилося тільки десять. Перекладач відкинув зайві, на його думку, описи битв, гомерівські епітети та

порівняння й наділив персонажів давньогрецького епосу рисами трагедій Корнелія та Расіна.

Німецький просвітителю Й.Ф. Гардер рішуче виступив проти теорії і практики перекладів, які існували за часів класицизму. Він вимагав, щоб переклад відтворював риси, форми, барви чужоземного оригіналу, його характер, дух і природу поетичної манери, він заявляв: ми хочемо бачити Гомера таким, який він є насправді.

Видатний німецький поет Й.В. Гете вважав, що існує два принципи перекладу: перший вимагає переселення іноземного автора до нас, щоб ми побачили в ньому співвітчизника, другий адресує вимогу, щоб ми рушили до нього та побачили умови його життя, відчули мовні особливості.

Август Шлегель порівнював автора і перекладача з дуелянтами, з яких один неминуче мусить упасти, а В. Жуковський доводив, що «перекладач у прозі раб, перекладач у віршах – суперник». Теоретик В. Гумбольдт заперечував можливість художнього перекладу, мотивуючи, що перенесення образів, метафор, порівнянь, фонетичної музики з однієї мови на іншу – річ неможлива.

Англійський теоретик перекладу Теодор Сейворі, намагаючись звести воедино вимоги, які висувують різні перекладачі, наводить у книзі «Мистецтво перекладу» (Лондон, 1957) такий порядок: 1. Переклад повинен передавати слова оригіналу. 2. Переклад повинен передавати думки оригіналу. 3. Переклад повинен читатись, як оригінал. 4. Переклад повинен читатись, як переклад. 5. Переклад повинен відображати стиль оригіналу. 6. Переклад повинен відображати стиль перекладача. 7. Переклад має читатись як твір сучасний оригіналу. 8. Переклад має читатись як твір, сучасний перекладачу. 9. Переклад може допускати добавлення та скорочення. 10. Переклад не повинен допускати добавлень та скорочень. 11. Переклад віршів повинен здійснюватися прозою. 12. Переклад віршів повинен здійснюватись віршувальною формою [8, с. 54-55].

На Україні інтенсивний розвиток художнього перекладу відноситься до 20-30 років XIX століття. Українські поети-романтики перекладають твори з російської і польської літератури. Л. Боровиковський дає вільний переклад «Світлани» А. Жуковського, А. Метлинський перекладає поезію А. Міцкевича. П. Гулак-Артемівський перекладає вірш Й.В. Гете «Рибалка», йому належить переспів балади А. Міцкевича «Пані Твардовська». У другій третині XIX століття М. Старицький перекладає сербський народний епос, «Гамлет» Шекспіра, поезії М. Лермонтова, серед яких і «Демон», твори О. Пушкіна та М. Некрасова.

Пантелеймон Куліш захоплювався творчістю англійського письменника В. Шекспіра. Український письменник мав задум перекласти 27 його п'єс, перекласти вдалося 13, серед яких «Отелло», «Гамлет», «Макбет», «Ромео та Джульєтта», «Король Лір» та ін. Пантелеймон Куліш перекладав також твори Дж. Байрона, поезії Й.В. Гете, Г. Гайне, Шиллера. Разом з І. Пулюєм він працював над перекладом Біблії. Проте письменнику не вдалося довести переклад Святого Письма до завершення. Після його смерті І. Пулюй разом І. Нечуй-Левицьким завершили переклад. Біблія у перекладі українською мовою була видана у Відні 1903 року.

Перекладацька діяльність І. Франка – це численні переклади з багатьох мов світу: твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, «Мертві душі» М. Гоголя, поезії А. Міцкевича, перша частина «Фауста» Й.В. Гете, лірика Г. Гайне, балади і народні пісні західноєвропейських народів та твори античних авторів. У науковій розвідці «Каменярі. (Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання) митець критично розглядає переклад цього твору польською мовою та виступає за повноцінний художній переклад в органічній єдності змісту і форми. «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, – наголошував І. Франко, “ для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського

духу, що в інших краях, у різні часи причинялися до поширення просвіти та підіймання загального рівня культури. Добрі переклади важких і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства» [11, с. 397].

Майстри художнього перекладу в українській літературі ХХ століття – найвидатніші поети М. Зеров, П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, Л. Первомайський, А. Малишко, В. Симоненко, В. Стус, Л. Костенко, Б. Тен, Д. Павличко та ін. Визнаним перекладачем був М. Зеров, який переклав Катулла, Вергілія, Горація, Овідія, Ф. Петрарку; з російської літератури – О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Брюсова; французьких поетів – П. Ронсара, Ж.-М. Ередія, Ж. дю Белле та ін.

Як важливий етап у розвитку української культури, особливої уваги заслуговує перекладацька діяльність М.Т. Рильського, якою він займався паралельно зі своєю поетичною творчістю. Переклади М. Рильського – це *«невичерпний матеріал для розмови»*, вважає Ю. Булахівська, дослідниця перекладацької діяльності поета. Свої перші переклади М.Т. Рильський опублікував у 1919 році у збірці *«Гомін і відгомін»*. У ній поряд з авторськими ліричними творами були переклади Анрі де Реньє, Валерія Брюсова, Ван-Лерберга, Поля Верлена, Стефана Малларме, Моріса Метерлінка, Адама Міцкевича, Афанасія Фета. М. Рильський не лише багато перекладав, він утверджував і розвивав нові принципи перекладу, набуті М. Старицьким, П. Кулішем, Л. Українкою, І. Франком, М. Вороним та ін.

Особливо багато М. Рильський перекладав французьких авторів – від класиків ХVII століття до символістів: *«Мистецтво поетичне»* Ніколя Буало - Депрео, чимало з громадянської лірики В. Гюго, поетів – символістів ХІХ століття: Альфреда де Мюссе, Теофіля Готье, Стефана Малларме та ін.; кілька сатиричних пісенок П'єра Жана Беранже, вірші менш відомих французьких поетів кінця ХІХ – початку ХХ століття; п'єсу Едмона Ростана *«Сірано де Бержерак»*, яку він переклав під час Великої Вітчизняної війни і вперше надрукував у 1947 році. Важливу роль у перекладі, що особливо важливим є для нашого заняття, відіграють *жанрові* особливості оригінальних творів. Відтворення в перекладі строгої канонічної форми *сонета* потребує іншого підходу ніж переклад вільного віршу – верлібру, своєрідної системи віршування, яка не має ні рими, ні окресленого розміру.

Сонет – це найскладніша форма ліричної поезії. Вільне володіння цією формою, на думку дослідників жанру – ознака високої майстерності автора. Сам М. Рильський написав *«Сонет»*, який увійшов до збірки *«Троянди й виноград»* (1957). Епіграфами до нього стали рядки з відомих поезій: *«Суровий Дант не презирал сонета...»* Олександра Пушкіна, *«Живі, грізні, огромнії сонети...»* Івана Франка, *«...Сонети куці – нікому»* Андрія Малишка.

*Як легко й просто це, мій дорогий Андрію,
Враз – розчерком пера – з історії змести
Петрарки, Пушкіна, Міцкевича листи,
У вічність – ковану в залізні ритми мрію!
Та, може, вислів Ваш я кепсько розумію,
Хотіли читачам Ви, певне, повісти,
Що в дні осягнення вселюдської мети
Даремно на сонет нам покладають надію
Не згоден я і з цим! ..Суворі простота,
Що слова зайвого в свої рядки не прийме,
Струнка гармонія, що з думки вироста,
Не псевдокласика, а класика, - і їй ми
Повинні вдячні бути. Не іграшка пуста
Та форма, що віки розкрили їй обійми [6, с. 148].*

Український поет перекладав поезію Жозе-Марія де Ередіа – французького поета, пізнього «парнасця», «короля сонетів», автора єдиної поетичної збірки «Трофеї»(1893), яка, на думку відомого вченого-літературознавця Д. Затонського – «справді трофеї історії й культури». Збірка складається з п'яти розділів, які характеризують різні культурно-історичні світи та епохи: перший – «Греція і Сицилія» присвячений класичній античності. Більшість сонетів першого розділу, зокрема «Втеча кентаврів», написано на сюжетні мотиви грецької міфології:

*Вони біжать, п'яні від хижого розбою,
Де темне пасмо гір укрив їх похід.
Їх гонить чорний жах, їм смерть ступає в слід.
Левиний чують дух вони поза собою.
Розчавлюючи гідр хапливою ногою.
Летять через струмки, через колючий глід;
Там далі зносяться під самий небозвід
Олімп і Пеліон громадою німою.
На задні стане враз один з утікачів,
Щоб оглянутися, - і знову до братів
Плигне, наляканий одним пливком широким,
Від невідкличної рятуєчись біди:
Геракла тінь страшна, майнувши перед оком,
Гігантським пострахом лягає в їх сліди [10, с. 480-481].*

Із російської літератури М. Рильський переклав роман у віршах «Євгеній Онегін» О. Пушкіна, поеми «Мідний вершник», «Бахчисарайський фонтан», поезії О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, К. Рилєєва, Ф. Тютчева, О. Блока, В. Брюсова, М. Волошина, М. Тихонова, М. Маршака; байки І. Крилова, «Казку про Івана-царевича та сірого вовка» В. Жуковського, «Мийдодір» К. Чуковського та ін.

Поет М. Рильський зробив переклад сонета Ю. Пушкіна «Мадонна»:

*Не безліччю картин уславлених майстрів
Я завжди скрасити хотів свої кімнати,
Щоб гості їх могли побожно оглядати,
Здала вслухаючись у вироки знавців.
У простім закутку, серед німих трудів,
Одну картину я хотів би споглядати,
Одну: щоб з полотна, як з неземних країв,
Спаситель кроткий наш і непорочна Мати –
Вона з величністю, він з розумом в очах –
Дивились лагідно, у приятних огнях.
Самі, без ангелів, під пальмою Сіона.
Збулось бажання це в житті моїм. Творець
Тебе мені послів, тебе, моя Мадонна,
Краси небесної божественний взірець [5].*

М. Рильський не лише багато перекладав, він розвивав нові принципи перекладу, набуті М. Старицьким, П. Кулішем, Л. Українкою, І. Франком, М. Вороним та ін., відстоював основні принципи перекладача: вірне відтворення змісту і форми оригіналу, високу художність перекладу.

Теоретичні праці М. Рильського вийшли друком після смерті поета, серед них: «Проблеми художнього перекладу», «Пушкін українською мовою» та ін. Як один із творців української школи перекладу, М. Рильський вважав, що «переклад з будь-

якої мови на будь-яку мову принципово можливий, “ незалежно від того, на якому шаблі розвитку та чи інша мова стоїть. Звичайна річ, ідеться про творчий, а значить, не тільки вмільий, а й смільвий переклад, про той тип перекладача, який, маючи в тому чи іншому випадку обмежений словниковий запас даної мови, рішуче розсуває його рамки, не відступаючи і перед словотворенням на міцній підвалині законів і особливостей рідної мови, вмільо використовуючи інколи заведення до рідної мови іноземних слів і виразів» [7, с. 54-55]. Поет і перекладач вказує на можливі труднощі під час перекладу художнього твору. Розглянемо їх детальніше:

1). **Рід іменників.** Рід іменників може бути небезпечною пасткою для перекладачів. «Боль» у російській мові – жіночого роду, «біль» в українській мові – чоловічого роду. Українське слово «птаха» – чоловічого роду, російське «птица» – жіночого. У бельгійського поета Шарля Ван Лерберга є вірш «Доц». У ньому доц малюється у вигляді чарівної дівчини. Доц французькою мовою – жіночого роду (la pluie). В українській і російській мовах – це слово чоловічого роду, тому В. Брюсов і М. Рильський змушені були подати цей образ у вигляді прекрасного юнака. Звернемося до уривку з «Євгенія Онегіна» (глава сьома, III):

*У ночи много звезд прелестных,
Красавиц много на Москве,
Но ярче всех подруг небесных
Луна в воздушной синеве.
Но та, которую не смею
Тревожить лирою моею,
Как величавая луна,
Средь жен и дев блесит одна.
А ось як звучить він у перекладі М. Рильського:
Зірок багато єсть у ночі,
Багата на красунь Москва,
Але найбільше вабить очі
Сріблиста зірка ранкова.
Але вона, перед котрою
Я мовкну з лірою дзвінкою,
Зорею ранньою вона
Блищить серед красунь одна.*

Як бачимо, з оригіналу слово «луна» перекладач замінив на «ранкову зорю». В українській мові є слово «луна», але вживається воно як відповідник російському – «эхо».

2) **Міжмовні омоніми.** Такий умовний термін перекладачі вживають до слів, які однаково або подібно звучать у кількох мовах, але мають неоднакове, навіть протилежне значення. Наприклад, російське слово «калитка» (хвіртка) в українській означає гаманець. *Пильний* в українській мові має два ряди синонімів: 1) старанний, ревний; 2) уважний, невсипущий. В російській мові слово «пыльный» означає: вкритий пилом, запорошений. Великої уваги потребують і різні наголоси в словах: російське *верба*, українське *верба* (в чеській, словацькій, словенській мовах зовсім без е – врба).

3) **Переклад** художньої літератури тільки тоді здійснює свою функцію, коли цей переклад творчий, коли він доходить до читача, коли він є фактом рідної літератури.

4) **Особливі труднощі** також створює несхожість зображуваного в оригіналі життя людей (побут, пейзаж, стосунки, риси характеру) з життям народу, на мову

якого робиться переклад. М. Рильський приводить приклад з пушкінського опису початку зими у романі «Євгеній Онегін» (глава сьома, ХХХ): *Пришла, рассыпалась клоками*

*Повисла на суках дубов;
Легла волнистыми коврами
Среди полей, вокруг холмов;
Брега с недвижною рекою
Сравняла пухлой пеленою;
Блеснул мороз; и рады мы
Проказам матушки зимы.*

Для іноземних читачів, що ніколи не бачили зими та не розуміють смислу слів «клоки», «блеснул мороз», не обійтися без приміток. Але, чим менше приміток, – уважає М. Рильський, тим більша заслуга перекладача.

5) *Іноземні тексти в оригіналі.* Персонажі роману-епопеї «Війна і мир», як відомо, розмовляють французькою мовою. Л.М. Толстой дає слова цією мовою, а в підрядкових примітках перекладає на російську. Під час перекладу роману на українську мову точилося багато розмов: залишати так чи перекладати. Дійшли висновку: іноземні тексти залишати недоторканими.

А.В. Федоров у своїй праці «Введение в теорию перевода» (1953) вважає незаперечною таку тезу: *«Перекласти – це значить висловити точно і повно засобами однієї мови те, що вже висловлене засобами іншої мови у нерозривній єдності змісту і форми»*. М. Рильський підтримував автора вищезазначеної книги, але був глибоко переконаний у тому, що перекладач поетичного твору передусім повинен бути поетом, здатним перевтілюватись і бути чутливим.

Список використаних джерел

1. Ільєнко І.О. Жага. Труди і дні Максима Рильського: Документальний життєпис. – К.: Дніпро, 1995. – 413 с.
2. Коломієць Л.В. Український художній переклад: від давнини до сучасності / Всесвітня література в середніх навчальних закладах України, №2, 1999. – С. 50-54.
3. Коптілов Віктор. Теорія і практика перекладу: Навч. посіб. – К. : Юніверс, 2002. – 280 с.
4. В.В. Коптілов. Актуальні питання українського художнього перекладу. – К.: Вид. Київського університету, 1971. – 130 с.
5. Рильський М.Т. Зібрання творів: У 20-ти т. / Редкол.: Л.М. Новиченко (голова) та інші. – К. : Наукова думка, 1983-1985.
6. Рильський М.Т. Зібрання творів у 20-ти т. Т. 4. Поезії 1949-1964. – К.: Наукова думка. 1984. – 423 с.
7. М. Рильський. Мистецтво перекладу. Статті. Виступи. Нотатки / Упоряд. і коментарі Г. Колесника. – К. : Рад. письменник, 1975. – 340 с.
8. Ролік А.В. Теорія перекладу в текстах і завданнях – Ніжин: НДПУ, 2002. – 210 с.
9. Стріха М. Донорська кров мистецтва. Українські перекладачі та зарубіжна література / Зарубіжна література в навчальних закладах, №4, 1997. – С. 2-6.
10. Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі. Антологія / Упоряд. і авт. передм. М.Н. Москаленко. – К. : Дніпро, 1995. – 693 с.
11. Франко І. Твори в 20-ти томах. Т. 16. – К. : Держлітвидав України, 1955.

The article deals with the theory and practice of sonnet's form translation and traditions of Ukrainian translation school. The author considers the conditions of elder pupils reader's culture on the example of studying sonnet's genre at special course studies.

Key words: *a special course, a sonnet, original, a translation, a reader's culture.*